

A *badeni kultúra magyarországi lelőhelykatasztere* c. pályázat keretében 2002-2005. között az alábbiakat végeztem el:

1) Korábbi OTKA pályázatom (T 023718, 1997-2000, Előmunkálatok a Dunántúl rézkori korpuszaihoz) négy éve alatt elkészült az egész országra kiterjedő késő rézkori lelőhely-adatbázis és Komárom-Esztergom megye egykori dorogi járásának késő rézkori (badeni kultúra) településtörténeti feldolgozásának kézírata:

Bondár M.: A badeni kultúra leletei Komárom-Esztergom megyében I. kötet c. monográfia (225.465 karakter, azaz 180 oldal, 20 szövegtábla, 52 kép).

2) **2002-ben elkészült** e kézirat átnézése, stiláris javítása, egységesítése.

Az elkészült kötet rövid ismertetése:

A kötetben Komárom-Esztergom megye keleti részének, Esztergom környékének és a volt dorogi járásnak késő rézkori, a badeni kultúrába tartozó leleteit dolgozta fel a szerző. A munka kiindulópontjául a Magyarország Régészeti Topográfiája sorozat 5. kötete szolgált (MRT 5, a továbbiakban topográfia), amelynek kézírata 1971-1972-ben zárult, végleges lezárása 1973-ban történt meg a lektorálás utáni változtatások bedolgozásával. A kötet mutatójában 13 bolerázi, 41 badeni és 2 kostolaci lelőhely szerepelt, a korszakról a bevezetőben mindössze az alábbi mondat olvasható: "... A rézkort a badeni (péceli) kultúra és a kosztoláci csoport zárja le." (MRT 5. 9.).

A témavezető elsősorban azt vizsgálta, hogyan hasznosíthatók a topográfia által már feldolgozott lelőhelyek más szempontú kutatásoknál, mennyiben változtatta meg a szisztematikus lelőhelygyűjtés a térségről származó korábbi ismereteket? Mi történt a topográfia után? Milyen településtörténeti vázlat készíthető egy ilyen munka során? Mit mutatnak a statisztikák? Mennyi újdonságot hozott a jelen kötet a kutatás számára?

Jelen munkában igyekezett a késő rézkorból mindazt közreadni, ami a területről publikálva lett, múzeumba került vagy csak említés szinten ismertté vált a topográfia elkészülte előtt és után. Elsőként a topográfiai kötet korszak mutatójából kiindulva kigyűjtötte a lelőhelyeket. Saját anyagfelvételéből (amely a szakirodalomból ismert lelőhelyek összegyűjtését és a Dunántúlra vonatkozóan múzeumi leltárkönyvek átnézését is jelenti) hozzátette a topográfia megjelenését követő időszak lelőhelyadatait és azokat az információkat is amelyeket a topográfia nem említett. Összegyűjtötte a korábbi közlésekből a badeni leleteket bemutató illusztrációkat. Ezt követően az esztergomi Balassa Bálint Múzeumban kikereste valamennyi leletet, lerajzoltatta és lefotóztatta a közlésre érdemes darabokat. Jelen kötetben a késő rézkori lelőhelyek rövid földrajzi leírása szerepel a topográfia nyomán, az előkerülés körülményei és a leletanyag rövid leírása, azonosításukhoz szükséges leltári szám közlése, lehetőség szerint minél több lelet képi bemutatása. Néhány esetben újraközi a korábban már publikált leleteket profillal kiegészítve. A kötetben helyet kaptak azok képek is, amelyek más publikációkban jelentek meg, de ahhoz, hogy e terület késő rézkori anyaga egy kötetben hozzáférhető legyen, szükséges volt beemelésük. Az egyes települések lelőhelyeit a topográfia a községtérképein mutatja be.

A szóban forgó kötetben döntő többségben a terepbejárásból származó, vagy korábban a múzeumba került leletek szerepelnek. Két kisebb ásatás feldolgozásával (Esztergom-Szentgyörgymező, Bóna István ásatása 1959. és Pilismarót-Foki föld, Kőszegi Frigyes ásatása 1959.) valamint korábban már a szerző által publikált Esztergom-Diósvölgy tábláinak újraközlésével sikerült a közöletlen ásatások számát is csökkenteni.

Eredmények:

A Magyarország Régészeti Topográfiája sorozat 5. kötete huszonhárom települést dolgozott fel, a vizsgált terület nagysága 57.634 hektárnyi volt. E települések közül

tizenhatban volt késő rézkori emléktárgy, ez 44.151 hektár nagyságú területen került elő. Hét településen (Bajna, Csolnok, Dág, Dömös, Máriahalom, Mogyorósbánya, Nagysáp), azaz 13.483 hektáron nem találtak ilyet, annak ellenére, hogy a földrajzi adottságok nagyjából azonosak. A topográfiai munkákat megelőzően már ismert volt az összes késő rézkori lelőhely közel 59 %-a, azaz 30 lelőhely. Topográfiai terepbejárás során fedeztek fel 17 új lelőhelyet, ez az összes késő rézkori lelőhely 33 %-a. A topográfiai munkákat követő időszakból mindössze 4 lelőhely, mintegy 8 %, vált ismertté, ezek közül két jelentős nagy lelőhely: Pilismarót-Szobi rév és Esztergom-Szentgyörgymező, Duna-dűlő.

A területről nem nőtt tehát jelentősen a késő rézkori lelőhelyek száma sem a topográfiai terepbejárások során, sem azt követően. A leletanyag összegyűjtése és minél részletesebb közreadása azonban lehetővé teszi, hogy a terület településtörténeti korszakait rekonstruálhassuk, a folyamatos lakottságot ne csak elméleti feltételezések alapján, hanem leletekkel alátámasztva is bizonyíthassuk. A feldolgozott leletanyag jól illusztrálja, hogy a Duna az őskorban is ugyanazt a szerepet töltötte be, mint a modern időkben: egyidejűleg volt összekötő és elválasztó funkciója is. A késő rézkorban a szlovákiai oldallal összehasonlítva, nincs jelentős különbség a két parton található leletanyagban, így valószínűsíthetjük, hogy a Duna nem jelentett akadályt a folyó két oldalán élő közösségek kapcsolattartásában, inkább összekötő, mintsem elválasztó szerepe volt.

Ezzel a kötettel egy új sorozatot szeretne a témavezető útjára indítani, amely a megye többi részének badeni leletkataszterével, illetve a megye területén végzett nagyobb ásatások publikálásával folytatódna, amely a késő rézkor kereskedelmi és kulturális kapcsolatainak vizsgálata szempontjából elengedhetetlenül fontos lenne a kutatás számára.

3) 2002-ben a témavezető felkérést kapott egy háromoldalú együttműködésben való részvételre, amelynek keretében az ELTE Régészettudományi Intézete, a Magyar Nemzeti Múzeum és az MTA Régészeti Intézetének egy-egy szakembere vállalkozna arra, hogy feldolgozza és publikálja az Európában mindmáig egyedülálló sírszámú (437 sír) **Budakalász-Luppa csárda lelőhelyen feltárt késő rézkori temetőt**. E felkérés miatt a témavezető az éppen futó OTKA pályázatának tudományos munkatervének módosítását kérte az OTKA Bizottságtól (engedélyszáma: Ko-11613/2003. kelt 2003. április 7.). A módosított tervnek megfelelően 2003-2005. között a temető feldolgozását és megjelentetésre történő előkészítését végeztem.

2003-ban elkészült:

- A **sírok adatbázisa**. Az adatbázis 437 rekordból áll, minden egyes rekordban 30 adatsor (13.110 információ) szerepel (sírszám, a sír jellege, a sír formája, a sírban megfigyelt jelenségek, a sír mélysége, a sír hossza és szélessége, a sír iránya, az ásató szerinti életkor és nem meghatározása, a csontváz zsugorított és teljes hossza, a csontok megtartása, az eltett csontok, a sírmellékletek, a sírokban talált edények, töredékek, ékszerek, fémtárgyak, ezek darabszáma leletfajtánként, megjegyzések, a feldolgozás szempontjából fontos észrevételek és a '80-as években elvégzett antropológiai nem- és kormeghatározás.) Az adatbázisban szereplő adatok lehetővé teszik a temető feldolgozásához szükséges statisztikák és szeriáció elvégzését.
- A Ferenczy Múzeumból kikölcsönzött **leletanyag revíziója**, hiszen a feldolgozáshoz minden egyes tárgyat át kellett nézni. Ezt követően a **leletanyag esetenkénti restaurálása** (kisebb ragasztások, kiegészítések) és **elkészült a leletek leírása**.

- *Rajzolás: elkészült valamennyi edény* (286 db) **grafikus rajza, profilrajza** és a leletanyag jellegéből adódóan -- ahol indokolt volt -- **színes rajzok** és egy-egy tárgy többnézetű ábrázolása. Ez a munka Gucsi Lászlónak köszönhető.
- *Fotózás: valamennyi meglévő tárgyról készült: fekete-fehér fotó*, a reprezentatív mellékletekről (edények, gyöngyök, csonteszközök, stb.) színes negatív, színes dia és digitális felvétel is készült (összesen 14 tekercs színes film, amely 504 tárgyfelvételt jelent). A fotózást Kádas Tibor végezte.

2004-ben elkészült:

- A **katalógus**. A korábban (célszerű okokból) külön megírt sírleírások és leletanyag leírásokat egyesítése, az ásatási naplóban említett adatok és a múzeumban beletárolásra került tárgyak meglétének ellenőrzése, a leltárbavételnél bekövetkezett véletlen keveredések rendbetétele.
- Befejeződött a rajzolás. A **kisleletek** (gyöngysorok, kagylók, csonteszközök, sírba tett edénytöredékek, rézgyöngyök, a korábbi rajzolásból kimaradt egy-egy edény) **rajzaival** készült el Gucsi László (MTA Régészeti Intézete). A fotózás 2004-ben már nem volt számottevő.
- A ceruzás rajzok alapján a témavezető elkészítette a **táblaterveket**. Az elveszett tárgyakról korábbi publikációkból, a szentendrei Ferenczy Múzeum Adattárából nem kis munkával sikerült illusztrációkat összegyűjteni és bedolgozni a táblatervekbe.
- A sírrajzok digitalizálását az ELTE Régészettudományi Intézete készítette el.
- A **temető összesítő térképe** elveszett, adattári (MNM és SzFM) források, évenkénti ásatási összesítő térképek segítségével kellett újraserkeszteni a térképet. A kompiláció a témavezető munkája, számítógépes változatát az együttműködésben tevékenyen részt vevő Raczy Pál (ELTE Régészettudományi Intézete) segítségével készült el.
- A leletanyag bemutatásán kívül a temetőfeldolgozásnál elengedhetetlen az **antropológiai** alapadatok ismerete. Az Embertani Tárból kikölcsönözhető csontanyagot Köhler Kitti (MTA Régészeti Intézete) határozta meg. Ez a munka 2004. végére készült el.

2005-ben elkészült:

- Az eredeti pályázati tervben szerepelt a **badeni kultúra lelőhely adatbázisának folyamatos gyarapítása** is a szakirodalomban fellelhető új adatokkal. A budakalászi temető feldolgozásával párhuzamosan végezte ezt a munkát a témavezető. A korábbi 1620 lelőhely az utóbbi évek nagy területű feltárásainak köszönhetően 178 új adattal gyarapodott, ma 1808, a badeni kultúra különböző időszakába tartozó településmaradványt vagy temetkezési helyet ismerünk.

Folytatódott a budakalászi temető feldolgozása, elkészült:

- Az **antropológiai adatok** beírása a **katalógusba és az adatbázisba**.
- A sírokban talált **állatcsontok** (Gál Erika, MTA Régészeti Intézete) és **ékszerek**, gyöngyök, csigák és kagylók (Sümegi Pál, Szeged JATE) **meghatározása**. Az ékszerek nyersanyagának meghatározásához próbaként, néhány minta műszeres anyagvizsgálata is elkészült (Demény Attila, MTA Földtudományi Kutatóközpont Geokémiai Laboratóriuma).
- A katalóguson kívül **több fejezetet** is megírt a témavezető: az ásatás története, az ásatási dokumentáció, a lelőhely bemutatása, a hamvasztásos temetkezések

feldolgozása, a csontvázas temetkezések, a temetőben lévő kettős illetve hármas sírok értékelése.

Az eddig elkészült kézirat 572.941 karakter, azaz 458 szabványoldal és 180 tábla(terv)

Várható eredmények:

A budakalászi késő rézkori temető készülő publikációja a hazai és európai őskori kutatás számára is nagy jelentőségű.

A mindmáig egyedülálló temető első sírjai 1952-ben Budakalászon, homokbányászás közben kerültek elő. A leletmentést a szentendrei múzeum munkatársa, Soproni Sándor régész kezdte meg. 1952 és 1961 között különböző időszakokban, szezononként 1-3 hetes ásatások során 439 sírt tárt fel, amelyből kettő kora vaskori, a többi a késő rézkori badeni kultúra temetkezése. Soproni Sándor példás gondossággal dokumentálta a sírokat és ugyancsak példamutató módon leltározta be a leleteket, amelyért ezúton is csak hálával adózhatok emlékének.

A nagy szenzációnak számító temető első 115 sírját Soproni Sándor tette közzé Banner János éppen akkortájt lezárt monográfiájában (BANNER 1956). Ezt követően néhány kisebb közlemény (régészeti és antropológiai) foglalkozott a lelőhely egy-egy sírjával, majd Korek József, a Magyar Nemzeti Múzeum főigazgatóhelyettese foglalkozott a temetővel akadémiai doktori disszertációja „mellékleteként”. A kevés érdemi cikk ellenére a temetőnek könyvtárnyi irodalma van, a késő rézkorral foglalkozó hazai és nemzetközi publikációk majdnem mindegyike foglalkozik valamely aspektusával a közölt sírok alapján. A sokáig unikumnak számító, híres kocsimodellt is számtalan helyen idézik, majdnem minden kiállítás vezetőjében és a nagyközönség számára írott történeti áttekintésekben, tankönyvekben is nagyon gyakran szerepel illusztrációként.

A temető tudományos feldolgozása azonban mindmáig nem történt meg, így a hivatkozott adatok összefüggéseiből kiragadott, sokszor téves következtetéseket eredményeztek, amelyek toposzként élnek a szakmában.

A temető belső összefüggéseinek elemzése lehetővé teszi a temetkezések valószínűsíthető sorrendjének megállapítását, amely fontos időrendi kapaszkodókat jelent a leletanyag értékeléséhez. A temetkezési szokások vizsgálata az egykori közösség hiedelemvilágának jobb megismerését teszi lehetővé. A sírokban talált ékszerek és kőanyag anyagvizsgálata a késő rézkori kereskedelmi kapcsolatok rekonstruálásához szolgáltat megbízható adatokat. Az archeogenetikai mintavétel kiértékelése remélhetőleg választ ad arra a kérdésre, hogy volt-e rokonsági kapcsolat az egyazon sírba temetett két- vagy több ember között.

A katalógus mellett modern módszerű értékelő-feldolgozó kötetben adják közre a különböző szakterületek képviselői e nagy sírszámú temető régészeti, antropológiai, vallástörténeti, viselettörténeti, demográfiai eredményeit a természettudományos vizsgálatok bevonásával.

A témavezető és szerzőtársai — az OTKA támogatásának köszönhetően — a közeljövőben elkészülő monográfiával a magyar régészet e nagy adósságát tudják pótolni.